

א. שטיינמן

* שבת הצער *

ג. בברית עם מי?

ועדיין אנו תוהים ושואלים: בריתו של אדם עם מי חזקה יותר, מוחלטת יותר, עם החיים או עם המוות? פשיטא שהוא חפץ־חיים, ויש שהוא שואל את נפשו למוט, ולא רק שואל, אלא קם ועושה מעשה בעצמו, או משליך את עצמו לתוך קרבות שבועדי ימצא בהם את מותו. אין ספק ששתי הנטיות משמשות בנפשו בערבוביה, הוא נמשך לחיים ואף הכוסף למוות ממש לו לחשן. אבל היכן נטוע עיקרו של אדם, שרשו, הגיונו לעולמים? מי חזק בנו ממי, כוח החיים או חזון ההעדר, הפחד מפני המוות, או הפחד מפני החיים? האם החיים הם העצם, יסוד הקדומים, והמוות הוא חזיון־לוואי, תופעה מאוחרת, מעין תאונה, שאפשר היה למנעה וניתן אולי לתקנה, מכל מקום בתחומי ההווה האנר שית, או החיים והמוות, כנריחה ושקיעה, פריחה וכמישה, הם שני המחזורים של הגלגל האחד לא רק בטבע־חוץ, כי אם גם בטבע האדם, שאינו סובל קיום עצמו. בה במידה שמפחד מפני הרס עצמו? ענין המוות בחינת התרחשות־משנה, תאונתית, כבר נרמז לנו בסיפור החומש, כי רק לאחר שאכל אדם מפרי עץ הדעת אמר אלוהים, „ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל והי לעולם“. אבל כשם שהננו מסתכלים בתורה ללמוד מהות האדם, כך ראוי לנו להסתכל באדם ולהתחקות על מסתרי־חשקיו וגנוי־שאיפותיו בעניני חיים ומוות. גם אנו שואלים אותו: אדם, איפה?! היכן נטרע עיקרך, שרשך, תוקף־חשקך: בתחום החיים או בתחום המוות? מהו מחוץ־חפצך לאמיתו?

האדם שואל, האדם שואל, אבל קל יותר להיות שואל מלהיות משיב. לפי שמי שאינו רוצה לעשות שקר בנפשו חייב ללמד לשונו לומר איני יודע שום דבר על בוריי. קל וחומר שאינו יודע על בוריי שום דבר שענינו נערץ בי גופי. נפשו מחשכים. וכל אחד מגשש כעיוור באופל עצמו הרבה יותר מבולתו.

אך אם אין לנו מקור נאמן לגביית־עדות ואף אין בידינו ראיות מכריעות לכאן או לכאן, אפשר למצוא סימנים ורמזים, שרצון החיים הוא בכור שאיפותינו. כלל גדול, אדם קרוב אצל עצמו. כל זמן שהנשמה בקרבו הוא קרוב ומקורב לעצמו. הואיל והמוות מרחיקו מעצמו הרי בתוך התוך שלו הוא בוחר בחיים וסולד מפני המוות. כלל שני, אהבת עצמו טבועה בנפש כל חי. כל אחד אהב עצמו, אהב את נפשו, אהב את גופו, אפילו מנוגע בחלאים, אהב תווי־פניו, אפילו הם נעוים, אהב גם כל אבר המציק לו ולא עוד אלא שמגלגל אהבה ורחמים יתרים על כל חלקה. חולה שבגופו, כדרך שהורים רחמניים מודיעים חיבה כפולה ומכופלת לילדם בעל המום והחברה בכללה נותנת את חסותה לליקוי הגורל ואף חוננת אותם באהבה רבה. עולם חסד ייבנה. מוסדות החסד הם עמוד העולם ורגש החסד הוא עמוד הנפש. בלי רחמנות על החלשים לא יהיה קיום לשום חברה, אפילו תהא בנויה על אדני הצדק והשוויון, כי בשום חברה לא יהיו נעדרים החלשים. הרי תינקות חלשים לעולם, אף הישישים. ואין אדם שאין בו נקודות של חולשה או שאינו חלש ועלוב בתנאים מסוימים, במקום החלשים שם הצער. ובכן, הצער הוא יסוד מוסד בקיום האנושי. מה תימה שאנו אהבים את הצער ומחבבים את היסורים? אהבת הצער היא תנאי לאהבת החיים והוכחה מובהקת לה. אהבת עצמו, הטבועה בנו ככות איתן, והאהבה, המושכת אותנו בכות אבירים אל החיים, הן כפול־לשון במלים שונות. יכול שאין לנו ראיה לסתור לאהבת עצמו וכי כל ההשערות שהובעו בדבר אנשים, השונאים גופם ורוחם פשוטו כמשמעו, כדרך ששונאים אויב בנפש, היינו גם גם מבזים צלם עצמם וכל תווי־פניהם הם בעיניהם מוקצה מחמת מיאוס, כן, כל ההשערות הללו הן דמיון והבאי, שאין להן כל יסוד בטבע האנושי. אבל מה נעשה בפרשיות

ההתאבדות, המצויות בכל הזמנים? וכי אין הללו עושות פלסטר את כל מאמצינו לתקוע את חוך התוך של הנברא האנושי בחחום הישות דווקא? ואף מבראשית היו החיים, ככתוב בתורה, אין ראיה, שהרי קדמה לבראשית ברא ראשית אחרת, של תהוה ובוהו. ושמה בראשית ברא אינה אלא תחנת-מעבר בין תהוה שלפני הבריאה לתהוה שלאחריה. אותו ניצוץ של תהוה, שנזרק גם לתוך גפש האדם ומלפפה לאחור בריאתה, הוא השטן המסית ומדיח את האדם להרוס את בריאת עצמו. ומי שאינו נתפס לפיתויי השטן נושא בחובו מכל מקום בבחינת לחשן. שמעתי אומרים שכל אדם שומע לפעמים בת-קולו של אותו לחשן, אלא שרוב הבריות אינם משגיחים בה.

ההתאבדות ומקורותיה הם פרשה לחדד ואין לתתה ענין לפרקים האלה, אלא במידת-זיקתה לנושא שבת הצער. חושבני שאין שני הענינים האלה מגיעים זה בזה אלא בקצוות דקים. אין ההתאבדות באה דווקא משנאת החיים ומשנאת היסורים. אדרבה, יתכן שגורמיה התכופים ביותר הם אהבה יתירה לחיים שנשמט מהם בסיסם ואהבה נאמנה ליסורים שנשלל מהם הבסיס המחייב את קיומם. דרך משל, אהבה אומללה, שלא מצאה יד בלב האהוב, שאדם ממית עצמו עליה, כלום הוא ממית עצמו על שום שאינו רוצה לקבל יסורים על עצמו? אדרבה, הוא מוכן לסבול לאין שיעור, ובלבד להיות מובטח שתהא לו הזכות להיות שרוי כל ימיו בקרבת אהוב-נפשו. דא עקא אהוב-לבו, מחמל-נפשו, משוש-ריוחו, אינו נותן לו כלל להיכנס למחיצתו ולטבול שם ביסוריו. הוא מצוה עליו להתרחק ממעגל-חיינו ככל האפשר, לעקרו מזכרונו, כי לזרא לו כל טרחו, בכיו ותחננונו. אף יסוריו, זה השיור שיש לו מאבידת-חיינו, מאוסים עליו. לא די שסתם את מקור-חיינו נוטל הוא ממנו את הזכות על יסוריו. על שום שאין האיש יכול לשמור את שבת-צערו הוא הולך למות, ולא על שום שנגזרו עליו יסורים. הוא היה מקבלם באהבה ולמען האהבה, אבל גם לסבול לא נותנים לו, שופכים לו את קיתון-אהבתו בבוז על פניו. דרך כלל אין ממית את עצמו על שום שהוא רוצה למות, אלא על שום שהוא רוצה לחיות ואינו יכול או אין נותנים לו. אף אין ממית את עצמו על שום שבדק ומצא שעל פי השכל ועל פי ההגיון או על פי הצדק חייבים, להחזיר את הכרטיס לבורא העולם, כפי שטוען גיבורו הראשי של דוסטוייבסקי ב"שדים". אלה שבדקו ומצאו ואף הוכיחו בשיטה ערוכה, כשופנהויאר, למשל, או כקוהלת, שהחיים הם, "ענין רע" ו"הבל הבלים" וכי, "הכל הבל ורעות-רוח", הם עצמם לא החזירו את הכרטיס. אדרבה, הם עשו מסקנה הפוכה למעשה ממה שדרשו להלכה, היא שמח אדם וראה חיים והתענג על כל טוב. אף המלט, כלומר, מחברו, כיוון שחקר ודרש להיות או לא להיות, זאת השאלה, "אם נאווה יותר ללב לסבול חצי גורל וזעף ואבני-קלעו, או לצאת חמוש לקראת ים-תלאות, לקום וללכותן, למות — לישון — לא יותר". אם כי פרשנים נוהגים לדרוש סמוכין בין המלט ובין מחברו ולומר כי זה נרמז בזה. הוא הדין גיתה הצעיר, שהיה מן הסתם מקורב מאד בשעתו להלך-רוחו של גיבורו הצעיר ורטרי, לא הלך בעקבות הנפש שעלתה בחזונו. ולא רק משום שהוכחותיו של ורטרי אין בהן כדי לשכנע. אף אילו היה בהן כדי לשכנע, אין אדם שולח יד בנפשו בגלל איזה שכנוע. ויכול שאין הוא שולח יד בנפשו בגלל איזו צרה ממשית כל זמן שלא ניטלה ממנו היכולת, "לצאת חמוש לקראת ים-תלאות, לקום וללכותן". אלא אם כן נטרפה עליו דעתו תחילה. טירוף הדעת הוא בוודאי ראש הגורמים לטירוף הנפש. ראיה לדבר, מקרים של איבוד לדעת בשל סיבות של מה בכך מרובים ביותר. ואולי רשאים אנו לקבוע כלל, אמנם, בהסתייגות מרובה, משום חשש פגיעה ברגשות, שהרי לעולם מצויים גם יוצאים מן הכלל, שאיבוד עצמו הוא על הרוב תוצאה של רוח-שטות, או מקרה ביש, תאונה באמת, כפי שבי עצמי היה מעשה לפני שנים מרובות שנכנסתי בערב לחדרי וכשהצתי את הגפרור מצאתי את חברי לדירה המתהפך במכאוביו מקיא בגלל גולת-הרעל שבלע. חברי שניצל מן המיתה משום שלא כיוון את השיעור שיש בו כדי להמית, סח לי אותה שעה: הה, ידידי, אילו נכנסת כמה רגעים לפני כן והדלקת את הגפרור לעיני לא הייתי עושה את המעשה. הרבה מיתות מדעת מתחוללות בשל גפרור שלא הוצת ברגע הדרוש.

מתמיה הדבר ביותר, שאף על פי שהאיבוד לדעת הוא חזיון נפוץ מימות-עולם ועד

ימינו. אין אנו יכולים לתחו ענין לנושא המעסיק אותנו, אם האדם הוא בעל בריחה הטבעי והמוחלט של החיים או לאו. ההתאבדות אינה מלמדת אותנו כלום על עצם טבענו. ועל טיבנו. היא כאילו פרק יוצא־דופן בספר החיים והמוות שלנו. אין היא מלמדת אותנו כלום. אף על פי שחכמי־נפש רבים ביקשו לעשותה נושא לימוד, ודרשו עליה תליתלים ומחברי הספרות היפה תקעו אותה על הרוב כמאורע הסיום לנתיב היסורים של גיבוריהם הראשיים, משל נתכוונו לומר, שדרך מפותלת של נפש ראשית בסיפור, המחויבת דרך הטבע להיות מסובכת וזרועה לבטים לאין־שיעור, אי אפשר לה שלא תסתיים בהדרדרות לתהום ההתאבדות. דומה הדבר, שכל פרשת החיים של הגיבור רב הלבטים לא נכתבה מלכתחילה אלא בשביל להעלות מתהום הנפש את מאוויי ההתאבדות. כפי שנתרקמו בה חוט לחוט עד שהגיעו לידי השלמת היריעה. שקספיר ב„אנטוניוס וקליאופטרה“, ב„רומיאו ויוליה“, ב„ברוטוס“ וב„אותילו“ שזר את חוט השני של ההתאבדות במחשבה תחילה. אולם גם שקספיר במבטו החודר לכבשוני־נפשות, לא הגיע לאותו חדר הטמירין שבנפש, בו מקנן לחשן המוות. אין להגיע אליו, כי הוא לא רק נסתר לפי טבעו, אלא גם מסתתר לפני ולפנים מפני כל הבא לשחר אותו. לעולם אינו נענה לדורשיו. כל המביאים עדות בשמו אינם מדברים אפילו מהרהורי־לבם, אלא כפי חפץ רעיונם. כל קורא מעיין מבין, ששום התאבדות שבספרות היפה אינה מחויבת המציאות שבסיפור. יכול היה המחבר, אילו רצה, להניח את גיבורו בחיים, כשם שגיבורים רבים שכיוצא בו במציאות חיינו, לאחר שיוצאים מסערת־נעוריהם משנים ארוכה ושיחם, בין מתישבים בדעתם בין לאו. הם חיים ופועלים כבני־אדם מן הישוב, מגדלים בנים ובני־בנים, מגיעים לזיקנה ועד לגבורות ולמעלה מזו. לא היתה זו כלל גזירה מן השמים שוורטר הצעיר יתאבד, אבל היתה זו גזירה מגיתה. על פי גזירה מאוסקר ויילד התאבד דוריאן גריי. על פי גזירה של פלובר, איבסן וטולסטוי התאבדו הגברת בובארי, הדה גאבליר ואנא קארנינה. הוא הדין גבוריהם הראשיים של כמה וכמה סופרים אחרים מימות שקספיר ועד ימינו נפלו מות־גיבורים בחזית ההתאבדות מדעת רק בשרירות־לב מחברייהם. ושוב אין אנו יכולים להימנע מן ההרגשה שמחברי הספרות היפה לא הסתכלו כלל בחיים, כדי לבחור מיתה מדעת לגיבוריהם, אלא הסתכלו זה בזה וחיקו איש את רעהו. כיוון שהמית פלובר את הגברת בובארי בידי עצמה נהג כך גם טולסטוי באנא שלו. היה מי שאמר מקצת בהלצה והרבה בזחיות הדעת של פייטן, שהיה מוכרח להרוג בסוף המחזה את גיבורו ולשים קץ לתלאותיו, שלולא הרג את גיבורו — היה גיבורו הורג אותו. בדיחה זו יש לקבלה במובן זה, שמנהג נפוץ הוא בידי מחברים לצוות על גיבוריהם לשלוח יד בנפשם לאחר שכבר כלה להם מוֹהוֹ־דמיונם וחי הגיבור לא כלו עדיין. מכל מקום אין ללמוד כלל משפע ההתאבדויות המצוי בסיפורים ובמחזות על חזק נטייתו של האדם המעניין, הער, התוסס, השואף והממריא — שהרי רק כאלו ראויים לבוא בקהל הגיבורים הנבחרים של בחירי הסופרים — לעקור את שרשיו מן הבריאה ולאבד במו ידיו את מתנת החיים היקרה. הספרות היפה עיקרה משל, שאין לו נסמך בנמשל, ועל הרוב היא חיקוי לא לטבע ולמציאות, כי אם לפרשני הטבע והמציאות. סופרים אחרונים מחקים את הראשונים, וגם לאחרונים יהיו מחקים. וכי לא דגל הרנסאנס בחיקוי?

מוזר ביותר בתחום ההתאבדות דווקא מושל לעתים החיקוי בכיפה. הספר „יסורי וורטר הצעיר“ עורר גל של התאבדויות בשעתו. בכמה גנים ציבוריים בכרכים הגדולים מצויות שדרות, שנתכנו בשם „שדירת ההתאבדות“, משום מעשה שהיה, בעל „אהבה נכזבה“ שנודמן לשם התאבד בו במקום. מאז נעשה מנהג שכל מתאבד על אהבה מיוחד לו פינה זו לעילוי אהבתו. פעמים נעשה גשר או מעיין מקום־מפגש למתאבדים. רודנבך בספרו „העץ“ מזמן את משלמי מס האפנה להתאבדות ליד עץ פלוני. לעולם יש לחפש להתאבדות לא גורמים טבעיים, מושכליים, אף לא מסתוריים, אלא בהלתיים. עתים ההתאבדות נעשית אפנה, מעין מגיפה „ודיבוק“ נפשי, היינו, מין שגעון, רוח עוטים זמנית או מקומית. לפיכך אין לעשותה נקודת־מוצא או קנה־ראייה להסתכלות בטיב האדם ובזיקתו לריב היסודות שבין החיים והמוות.

הואיל ואין אנו מסוגלים להפיק מתוך מטמוניות ישותנו חוות דעת מוסמכת היכן,

באיזה תחום, של החיים או של המוות, מעוגן המיטב והמובחר שבישותנו, אין לנו אלא להימלך בעצת שכלנו הישר, שאם כי אין הוא סלתה ושמה של ישותנו, ושמא אין הוא כלל ברבית בתוך הספירות הנאצלות של אישיותנו, ככל זאת אינו פועל בטל וכדאי לפעמים לקבל עצה מפיו. והוא שאומר לנו שהתאבדות היא מעשה נקלה, לפי שהוא קל: קל ונקלה הם משורש אחד. אדם לעמל יולד. בויעת אפו יאכל לחמו, בויעת אפיו הוא חי, בויעת אפיו עליו למות. כשם שאנו שואפים לחיים של כבוד, כך הננו נוהים אחרי מוות של כבוד. וכי רבותה היא לעזוב את מערכת החיים על ידי כדור פולח או גלולה של סם המוות? וכי אין מסירת דינו של אדם חי, אוצר בלום של רגשות והגיונות, זכרונות ודמיונות, דבקות וכיסופים, לידי עצם דומם ושוטה, כגון סכין, קרדום, אבן חובלת או קיטור מחניק, עוטה עלינו חרפה? יצר הכבוד הוא קדמון בדומה ליצרי הרעב והמין, ואולי טבעו תקיף אף משלהם, שכן אפשר לחיות ימים ושנים, בלי להביא את היצרים האחרונים על סיפוקם, מכל מקום לא על סיפוקם הגמור — רבי צדוק התפרנס ארבעים שנה בגרוגרת ליום ורבים בכל הדורות גורו על עצמם נזירות ופרישות — אבל דומה שאין אדם מסוגל למשוך אפילו יום אחד בעול הקיום בלי תודעת מעלתו האנושית. מסתבר כי רק רגש הכבוד הטבוע באדם לנפשו — אין יצור אנושי שאינו נושא בחובו את התחושה, ואף אם היא מעומעמת ומטושטשת ביותר, שנשמתו חוצבה מתחת לכיסא הכבוד — מונע רבים, הנחונים בצרה וביגון ואף הגיעו עד עברי פי פחת, מלהשליך את עצמם במחי אחד לתוך התהום. אילו היתה ההתאבדות כרוכה בתכנון רב־מאמצים וקשה־תחבולות, בטרחות לאין שיעור, כדרך שארגון מחתרת מדינית או חברתית מחייב עיבוד מחושב ומדוקק של תכנית הטעיה והסואה, היו ללא ספק צעות כפטריות סיעות של מחאבדים מחתרתיים, שהיו הופכים גם את המיתה בידי עצמו למפעל נושא ערך, הנותן כבוד לעוסקים בו. אולם נשמתנו בת אין סוף, הקשורה בלולאות הכבוד עם ספירות הנשגב, נתונה בתוך בית־חומר דל ופריך, שאפשר לפוררו בירי אחד או בטיפת רעל אחת, ואין זה לפי כבודנו לשלח את צפור הנשמה מן הקן, שלא אנו בנינו למענה, על ידי תחבולה פשוטה כל כך. הענין הוא פשוט מדי ועולה בזול לאין שיעור. העולה בזול טבעו זול ומזולזל. לכן מעדיפים חיים, העולים ביסורים, על מוות, שאפשר לקבל אותו בחינם.

מאידך גיסא, ההתאבדויות מתוך שובע נפרז אינן אולי פחותות במנין מאשר מתוך רעב. כשם שיש מצוקת הנחת, כך יש קורטוב נחת במצוקה. הרגשת האומללות מתוך־שכרה בצדה. זה אומר: שישו בני מעי! וזה מתפלל להמיית מעיים.

מבחינה זו יש להגדיר את המלחמות המניעות את העמים בכל הדורות להרס האויבים, שסופן וגם תחילתן נעוצים בהרס עצמי, כתחבולות מכוונות להעקיף את רגש הכבוד הטבעי, הבולם את תאוות ההתאבדות. אין העמים יוצאים למלחמה אלא על מנת לשים קץ למלחמות, או על מנת להגן על כבוד האומה או המעמד, שחולל כביכול. הוזה אומר: המלחמות, המחפשות להן צידוק בהגנה מדומה על כבוד, משמשות בעצם אמתלה לסתור את רגש הכבוד, השומר על היחידים ועל הגושים, בין גושים חברתיים בין גושים לאומיים, מפני ההתאבדות. בא הכבוד המדומה ושובר את הכבוד הטבעי. נטיות ההתאבדות טבועות לא רק ביחידים, אלא גם בעמים שלמים או בנציגיהם, הרואים את עצמם כהתגלמותו החיה של כבוד עמיהם. כך נהג שאול בהינפּו מפני הפלשתים בהר הגלבוע, שאמר לנושא כליו: „שלוף חרבך ודקרני בה, פן יבואו הערלים האלה ודקרוני והתעללו בי”, וכשלא ציית לו נושא־כליו לקח את החרב ונפל עליה... לא הפחד מפני המיתה בידי אחרים, הניעו להתאבדות, שהרי מה טעם למות לאלתר, גזירה שמא ימיתוהו לאחר כך? אלא הפחד מפני חילול כבודו. כיוצא בכך המקרה השני משני המקרים של התאבדות, שזכרם בא על דפי ספר הספרים, והוא מעשה אחיתופל, נתפרש לפנינו בשמואל ב, יו, כג, בקיצור נמרץ, אבל ברור, מטעמים של יוקרה שנפגעה, כמה שנאמר שם: „ואחיתופל ראה כי לא נעשתה עצתו ויחבוש את החמור ויקם וילך אל ביתו אל עירו ויצו אל ביתו ויחנק וימת”. לא גזר אחיתופל על עצמו חנק מחמת הפחד מפני המלכות, אלא משום שלא נעשתה עצתו. הוא היושב ראשונה בין יועצי המלך נכשל בעצתו, ירד ממעלתו, ולפי שגלה הכבוד ממנו שוב לא היה בעיניו טעם לחיים.

לא מצאנו בספר הספרים או בספרות הרחבה של אגדות ומדרשים מיסודם של חכמי ישראל הקדמונים, נאמני רוחנו הלאומית, דיבור מפורש או מרומז של צידוק הדין על ההתאבדות של שני האישים האלה. כל דברי ימינו ודברי חכמינו קוראים אליהם: לא ירד בני עמכם. עמים רבים פיארו את נפילת האדם על חרבו לשם קידוש שמו וכבודו. בישראל הותר רק קידוש השם ולא קידוש הכבוד. ולא מתוך זלזול בכבוד האדם, אלא בכוונת מכוון למנוע את כבוד האדם, שהוא על הרוב מדומה — וכי שאול שנהרג בידי פלשתים נופל במעלתו משאול השולח יד בנפשו? כלום באמת עשוי הרוצח שכלי־זינו חזקים משל הקרבן לפגוע בנשמת הנרצח? — מלחרוץ משפטר־רצח על צלם האדם. מכאן אין כלל ראייה, שאנו הטובה שבאומות או עם חכם ונבון היחיד שקנה לו בצפונות של חכמת הנפש מנה כפולה ומכופלת. אולם טוב חלקנו בחכמה זו, משום שמר היה גורלנו, על גופינו המרוצחים בידי רשעי הגויים למדנו את מיעוט ערכו של הכבוד שלמענו ועל חשבוננו יצאו להשמיד לאומים ולהרוס ממלכות. לכן לא היו מצויים בינינו מתאבדים. קידשנו את השם ולא את הכבוד. שמרנו על שבת העולם ואף על שבת הצער. היינו עם מטופל ביסורים ושופע אהבת חיים. היסורים השכילונג בינה, שהחיים נובעים ממוות הצער הקדום. איוולת היא לברוח מן היסורים אל המוות. הרי זו בריחה מן החיים אל המוות. יסורים וחיים חד הוא.

הרבה דברי־טעם מוצאים אנו אצל סאנאָקָה בשיחו על החיים, אבל דעותיו על המוות אינן מאוששות. משום־מה הוא מומן לנו מפעם לפעם את מלאך המוות כמלאך הגואל, ושוקד לשכנענו, שההתאבדות היא חמדה יקרה, אך היא רצח. נאמר לא תרצח. ומשמעו גם: את נפשו, כי אם הותרה הרצועה וכל אחד רשאי לתקוע חרב בבטן עצמו. נמצא לא תרצח צולע על ירכו. כל הלאוין מתחילים מן האני. הורדנו את האני מעל כסא־כבודו, הכל נעשה בטל ומבוטל. וזהו אם אין אני לי מי לי. אין אנו מסוגלים כלל לחוש בכאב הוולת אלא אם כן מודדים אותו על עצמנו ומעלים אותו בדמיונו, כאילו הוא בנו. המוסר הוא כוח הדמיון וכוח המעצור. זכות הבכורה לכות הדמיון. בכלל כוח הדמיון הוא כף הדמיון: ואהבת לרעך כמוך. בלי כמוך אין לרעך. „בסכין קטן פותחים נתיבה לחירות הגדולה, מגיש לנו סנקה עלה לתרופה, ובדקירה אחת משיגים את השלווה“. אבל באותו הגיון אפשר גם להוכיח, שמותר לאדם להשיג לעצמו חירות, אושר, ואולי גם שלווה, על ידי תקיעת סכין קטן ללב הוולת. אולם לא רק הורג הבל אחיה, אף הורג עצמו, הוא קין, שאחד דינו להיות נע ונד. אין אנו יכולים לקבל מתנת החירות ולא מתנת האושר השלווה מידי מלאך המוות. כל הבא ממקורו פסול. על המתים נאמר בספר הספרים, שהם הלכו בדרך כל הארץ. מידה נכונה היא לנהוג דרך ארץ בחיים ולנהוג דרך ארץ במוות. אף הפורש מן הציבור בדרך־מותו מטיח את בווז בפני הציבור. בדין מדגישים הבריות, שכל מעשה־התאבדות הוא חילול צלם האדם, חילול השבת. כולם מגיעים אל מותם בנתיב הארוך של היסורים והנסיונות, בא זה וקיצר לו את הדרך ובקפיצה אחת נכנס לתוך האין ואפס. כלום אינו קל־דעת, גרגרן, האוכל לחם חסד? ביקש סנקה לעשות את הסכין הקטן סניגור לשפיכת דם האדם בנפשו, אך סניגור זה חמור מכל קטיגור.

אילו ידענו מה טיב החיים, מה מגמתם ולתכלית־מה העמיס עלינו זה שבראנו, אפשר היה לדון את המתאבד לכף זכות, שהוא פרק מעליו עול החיים משנתברר לו, שהמשימה הזאת היא למעלה מכוחו, ומן הדין שלא יסבול יסורים על לא־דבר, ואולי היה חי בעולם רק אדם אחד, אדם הראשון, מני אז ועד עתה, יכול היה גם היחיד הזה לפרוק מעליו את שליחותו, שלא עלתה יפה בידו, בטענה לקונו, שיברא לו יצור אחר להעמיס עליו את הנטל ללא נשוא של החיים עלי אדמות. אולם לאדם לא נגלה רז החיים, לא מגמתם ותכליתם. הואיל ואין הוא יחיד בעולם, מכלל שהוא שותף לכלל הנפשות של כל הדורות, שנוצרו לשם תכלית לא־נדעיה, אם כך, מה הזכות בידי להתאבד? בקפדן את פתיל חייו, אין הוא מכלה את החיים, אלא מטיל את חלקו בעול הוה על אחרים. השולח יד בנפשו דומה לאיש המעביר את קופת האשפה שלו לתוך רשות אחרים, תחת לתרום חלקו בטיהור העולם מהסחי והחלאה. רוצח נפשו רוצח חלק מהשבת שבעולם.

ד. רזא דשבת

אילו יכולנו להשיג רזא דשבתא, לבוא עד חקר שבת הצער, להגיע עד תכונת הצער, השזורה נימים כמשי דקים ועבים כשקים, תחושות מגוונות ומנוגדות זו לזו מן הקצה אל הקצה, מהן מציקות ומהן מפייסות, מהן מדככות ומהן מרוממות. הנה מוצאות הנהה מלטפות. הנה הבשר נעשה חידודים-חידודים והנה משב של רוגע עובר את הישות ביעף; הנה מרירות מצטברת בנפש ולפתע מתוך מרירות זו עצמה מגיחה ויוצאת מתיקות האוצלת לך נשיקות, כמו אנקתך הכבושה כבר בקעה רקיעים ועוררה עליך את מלאכי הרחמים — רחמנות זו השוכנת כיונה בקן הצער, איזה אוצר בלום של חדווה עילאה גנוז בה. — כן, אילו אפשר היה להסיר מעט שבמעט הלוט מעל רגש הצער רב הבבות ועתיר החזיונות, אפשר היה אולי לכתוב פירוש, ולו קצר ושטחי, בשולי סוגית המשכית הדריכונית של האדם. אולם חתומה פרשת הצער בשבעים ושבעה מנעולים. לא רק הפרשה בכללה סתומה מאתנו, לכאורה אין אנו מבינים אפילו פירושה של מלה זו. מאחר שאף פירושה מרובים לאין שיעור, כדרך שבכותיה אין להן שיעור.

רבים המקורות לחבלי הביטוי, המשתקים לא רק את שיחתנו עם הבריות על כבשוני-נפשנו, אלא מטילים מבוכה גם במחשבתנו. נציין לרגל ענינו רק שניים מהם. א. אין המלה אלא בבואה קלושה מן העצם או המושג, צל דל, „ולא צל של בית או של אילן, אלא צל של עוף הפורח“. ב. מלה אחת משמשת פעמים כמה עצמים או מושגים. ושוב אין היא לכל אחד מהם אפילו בגדר צל, אלא צל בן צל. כך הדין לגבי כלל רגשינו. שאין לשום אחד מהם מלה לחיפיו המלא, קל וחומר לגבי הצער המורכב שברגשות. השמחה, למשל, ניתנת יותר למיצוי ולהכללה מן הצער. על הרוב אינה תלויה בדבר ואם תלוי, אפשר למצוא בכלל השמחות, התלויות ושאינן תלויות איזה צד השווה, תמצית משותפת, תרכיז הכלל, והוא התרחבות הלב שבהרגשת הפורקן. שוב אין מרגיז שים כביכול בכבדו של בית החומר. לנפש כמו צמחו כנפים והיא משתוקקת לצאת מתוך האני ולהשתפך לתוך הכלל, לחבק ולהתלכד. אבל לא איכפת לה לנשמה אם הרצון הזה לא יצא כלל אל הפועל. השמחה סבילה לפי טבעה. עתים אדם קופץ משמחה, מרקד, צוות, צוהל, ועתים הוא שמח בשקט גמור, טוב לו ודי לו. בשעת הטובה אנו עשויים אף לשכוח את הטובה. ויש מין נחת שהוא כל עיקרו שב ואל תעשה, או שכב ואל תעשה. אדם מוטל בחמה על שפת הים ומקשיב לשקשוק הגלים הרצים ושיבים. אינו שואל לדבר ואינו מבקש דבר, הוא כולו קשב, או אף זה לא. אמנם, הוא נפעל, אך אין בו התפעלות. כי גם תחושת ההתפעלות מוצצת את הנשמה ומטלטלת את הנפש, ובכן, היא כוח רודה. אולם השוכב בטל לגמרי מתוך מסירות הגוף לקרני השמש ומסירת המוחין להרהרות או להגות סתומה וסתמית, ואולי להזות חסרת-ממשות, כולו משולח ומופשט מהיות העולם ואף מהויות שבנפש, מן הדאגות, החרדות, הטרדות ואף מן הכיסופים. יכול שאף מקור הזכרונות נסתתם בתוכו, וממילא הוא נעור ומרוקן אף מן הגעגועים, ספו תמו גם המסות, המריבות ופרקי הלכח של הנסיון, הוא כמו לוח חלק וכקטן שנולד, קטן שנולד וכלי-זינו עמו, היינו, חושינו הבשלים, מכשירי הקליטה וסגולות ההתרפקות על הבריאה, הממשיכים עליו שפע של חדווה צרופה, מזוקקה מכל זיקה פרטית כמעט. עליו ניתן לומר שהוא בן-חורין גמור. פורק מעליו עול דרך ארץ ונחלק כביכול מתוך חובות המשא והמתן עם העצמים. תחת זאת ניתנת לו מנת-חיים כפולה ומכופלת בחינם, בדומה לצדיקים היושבים במרום ואין לפניהם אכילה ושתיה, וממילא גם לא רעב וצמאון, ונהנים מזיו השכינה. הוא נהנה מזיו שכינת החיים. בטלה תמה וזכה זו היא השמחה האמיתית במנעמיה, שברגע-סגולה נופלת בחלקם של יחידים-סגולה מן האוצר של מתנת חינם. השמחה היא חסד, ועל החסד אין צריך לעמול. השמחה היא הסתכלות טהורה, וההסתכלות אינה תלויה כלל בראיית שום דבר. אדרבה, עיקר ענינה הבטה שאינה רואה הרגשה שאינה מתרגשת ודעת כוללת, שאין בה שום מגע עם הידיעות הפרטיות. ולא כן הצער שנתייחדו בו כל התכונות המנוגדות לשל השמחה. עיקרו של צער שהוא תלוי בדבר ומרותק לדבר שהוא עילתו. אדם חש בראשו ואינו יכול כלל להסית את דעתו הימנו. אדרבה, הוא זוכרו יותר מן הרגיל. כל מיחוש מקנן בתוך האבר או

החוש המנוגע. הכאב על האבידה מרתק את כל כוחות הגוף והנפש אל הדבר האבוד. אף על פי שגם בצער יכול האדם להתרומם עד כדי התפשטות מגשמיותו של הנושא ולהגיע לידי הסתכלות טהורה בהתכללות עצמו בתוך הסבל העצום השפוך בחלל הבריאה והמלא נפש כל חי, אין זו דרך טבעו של הצער, אלא מאמץ על־איש ויצאיה מן הכלים הפרטיים, שיש עמה משום שבירת הכלים בפועל ממש, שלא כל אחד זוכה לה. מכל מקום הדבר טעון מאמץ, הייגו, פעלתנות יתירה. הכאב ביסודו שלו פעיל, כואב, מוצץ, מנקר, דופק, מחריד, מזעזע, שואב לרגע קטן לתוכו את כל הישות עד כדי סחיטת כל החיות אל קרבו פנימה, דומה, אין בכאב כלום מן החסד, אם לא נשגיה, כמוכן, בחוות־דעתם של אבירי היסורים, הסגפנים הקדושים שדנו את גופם החוטא כאויבם הפנימי והיו עומדים ומצפים בכליון־נפש לכאבים כמו לשעת־חסד. אך הכאב לבשר ודם הוא כולו דין ופרטי לגמרי. אין צער הכולל וכאב משותף. אפשר לשמוח בצוואת ואין כואבים בצוואת. כאבו של כל אחד הוא אצלו בריאה חדשה, לא קם כמוהו. מנין הצערים והכאבים הוא כמנין האנשים שעברו את העולם הזה בכל הדורות. הייפלא הדבר שעוני לשוננו וחוסר הישע של ביטויינו יורדים עלינו כמהלומה כל פעם שהננו טורחים להסיח אף שמינית שבשמינית מן הצער שבלב? על כל תקלה, על כל צרה, על כל אסון ושבר הפוקדים אותנו משמיעים את המלה צער. אלפי פנים אלפי פנים אלפי פנים פורשים מסכה בלה של המלה הכוללת צער. אבל מה שמוצץ את נפשי כעלוקה ואוכל את לבי כתולעת ומנקר במוחי כיתוש — שוב דימויים נדושים, כלליים — מעביר צמרמורת בכל אברי וטורף את שנתי בלילות ויוצק עופרת של בושה לנשמתי וזורע בישותי תועפות גמלים של חרטות. הוא כלל לא צער, כי אם תחושה אחרת לגמרי, מה שמה? מה? אילו ידעתיה אולי לא הייתה. יכול שהשם היה גואלני, שהביטוי היה משמש לי רפואה למחצה. אבל סתמות זו, אותה סתמיות, זורות מלח על פצע. וכך כשנכנסים לתחומו של הצער, שהוא פרטי לגמרי, נתקעים לתוך מיצר סתום ואטום, שאי אפשר לקרוא משם לא יה ולא שטן, לא מלאך ולא אדם, לא קרוב וגואל, אח לא פדה יפדה איש. אין בידינו אלא השגה מטומטמת, שכאן יש להיואש מכל תקוה, כאן מבוך. כאן תערוכת מפלצתית ובלבולת. אילו באנו רק לפרוט את סוגי השכול והכשלוך, את כל המקרים הרעים והמעשים המחר ירידים, הנדחסים מאין בריה לתוך השם הכולל צער, ימ־חיינו לא יספיקו די מלאכה זו. ים הצער גדול ורחבי־דיים והמלה צער היא כף נקובה, שמעלים ומורידים אותה חליפות בלי הרף לדלות את הים. אם שכולה, שואה גדולה, חורבן בית המקדש, אבידת ארנק, לפלוני הוחזרה טבעת הקידושין, כבשת הרש שנגזלה, חכם קדמון מישראל, שהראה לחברו את העצם של בנו העשירי המת, השמורה אצלו בכיס־בגדו, סוגי־צער אלה ואלפי אחרים כיוצא בהם, כלולים במלה האחת צער.

אין אנו מוצאים את ידינו ורגלינו במסכתא צער מחמת דלות־מבענו, ואיך נוכל להסיח את עצמנו, ולו גם ברמזים חיוורים לשבר את האוזן, בענינה של שבת הצער? אך גם באלם־לשוננו היטב נדע, כי שבת הצער היא הוויה שאין עליה עוררין. כל אחד חש זאת בעמקי־הגותו. מתוך נבכי־שברוננו מפצעת וזורחת זהורית השבת, כשלהביות הללו הנוצצות לעוברי־דרך מנרות השבת, ומשוות גם לבקתות העוני דמות היכלי־פאר. החיים הם צער והשבת היא תכלית החיים. מכלל שיש שבת הצער. נפשנו חמדה בשבת ונוהה אחרי הצער. מלמד שיש שבת הצער. וכי מהו הצער בכללותו? בטחון נמרץ שכדאים אנו לגורל טוב מזה. המצטער חש בוודאות גמורה שהוא נתקפת, שנעשה לו עוול, שהוויה עזרה זו, שהוא שרוי בה, אינה לפי מידתו, שמצב ביש זה אינו זה ההולם אותו. זה לא זה — זו היא ההרגשה הזורמת כמו דם בנפש הסובל. אנו מרגישים שכל כאב הוא טעות, סילוף, מעוות שצריך לתקון. במציצת הכאב יש משום תביעת דין צדק לעצמנו. ייתכן כי תחושת ישרו של הצדק, המשתפכת בנפש כל סובל, היא אותו אור של שבת הזורע בצער. לא זו בלבד שאנו תובעים צדק, חוש קדמון לוחש לנו, שסוף הצדק לבוא. הפיצוי בוא יבוא. הואיל והוא עתיד לבוא הריהו ממשמש ובא. כל הממשמש ובא מעלים עליו כאילו כבר בא. החולה, המעונה והסובל, נועץ את כל ישותו בתקווה לעתיד לבוא ועל ידי כך הוא ממשיך את העתיד לתוך ההווה ממש. הוא כביכול שומע בתוך צלצלי הבלהות של מכאוביו את פעמוני הבשורה. כל חולה צולל לתוך נבכי רפואתו. אילו לא כך לא

היה מסוגל כלל להירפא. הוא לווה מן העתיד להווה; נוטל מן הממשמש ובא ומעניק לאתרו. חיי הצער והכאב הם אלתור בלתי פוסק. היינו, התחדשות מתמדת. הוולדות וחזרת ונשנית. הבא מתקפל לתוך הקיים. וכך יש בצער מטעמו של עולם הבא. שבת ועולם הבא חד הוא. נמצא, הצער בעצם מהותו נושא לנו את הבשורה לקיום עולם הבא. היינו, עולם שבו זה הוא זה ולא לא-זה.

הצער והמחלה הם לא רק סיכוי ותקווה. אלא גם תפילה ותחנונים. הצער הוא באמת כוח הפועל ומאמץ בלתי פוסק. השרוי בצער פעיל לא רק בהמתקת מרירות הסבל ובהתאמת כל כוחות גופו וסגולות נפשו אליו, אלא מגייס הרבה מרץ ורצון לגרש את הצער, לעקור את המחלה, להתגבר על הדכאון. הצער הוא בית-ספר לגבורה ומכינה לקבלת שבת. הואיל והשבת זרועה בתוך הצער היא כובשת אותו מבפנים; שבת היא מלבכות, שבת היא מלצוק. סגולה זו, שאנו רוכשים אותו בתרגילים לרוב, להכניע את הסבל ולהבליג עליו, היא שתסלול אולי לפנינו את הדרך לעקרו לעתיד לבוא משרשו, או לבייתו בחובנו, שיהא אדם מטלטל בחובו את חליו ואת סבלו כמין מנגנון הנתון כחומר ביד היוצר. רוצה מפרקו רוצה מחברו, רוצה נותן לו חלקי-חילוף אחרים לשם גיוון, שהרי לא באו מחלות ואסונות לבני-אדם אלא כדי לגלות לפניהם גנוי-הוויות ומסתרי-חוויות, שלא נתנסו בהם עדיין. אבל אם האדם הוא אדון על מקריו, הרי הוא יכול להחליף מקרים אלו באחרים ולחבר לו מסות הרצויות לו להיבחן בהן.

אם נייחד את העיון רק בשני מקרים של צער, שאין בהם משום שכול גמור, כגון מיחוש השיניים ונדודי-שינה, הראויים גם כן לשמש נושאים להסתכלות, משום שאין בסבלם מן המהלומה המטמטמת את החושים ומאבנת את הלב, נראה בחוש, שהצער הוא לפי טיבו דוכן התפילות עשוי בתבנית סולם רב-שלבים. החש בשיניו מטפס ועולה, משתרבב ויורד, ממריא ומעמיק חליפות, מעופף עפירות ומודד תהומות, לבו רחב ופחד. עם כל עיצומו של הכאב מעלה הוא על עצמו שנשמתו נתונה בכפו. ולפתע המתח מתרופף. כל שיא הוא שלב לרפיון. וכשם שהוא פועל בתוך הכאב עם הכאב ועל ידו, כך הוא זונק מדי רגע ברגע לפעול כנגדו, לרסנו, רצונו דרוך תמיד, כפיו וכל כנפיו ישותו פרושות כלפי מרום בתפילה ובתחנונים. בהתרפקות על הכוח העליון החותך חיים ובריאות, על הכוחות העליונים, על הכוחות האראליים או המצוקיים לחון ולרחם אותו. ככל שהכאבים מחריפים הולכת ומתעצמת התרפקותו על הכוחות. כל שלב נוסף בסבל גורר אחריו הישג חדש בקוממיות הרוחנית של הנשמה. אמנם, הלב בוכה בהחרפת הכאב, אבל צהלת הנפש בדעת גבורתה, והיא משתפכת ברגשי ריצוי ופינוק. זה אולי ענינם של אותה מתיקות המתלווית לכל מצוקה שבכאב ושל אותה תאוה לגרד את הפצעים. כל אותן הבבות העולות ויורדות חליפות מעומק-מטה לעומק-רום בנפש השוטחת עצמה בתפילה מוצאים אנו גם בסבל של נדודי-שינה. כל מי שנתנסה בהם חקקם בוודאי כזכרונו, ומי שלא בא בסודם לא יבין כלל לשיח על הענין הזה.

כל צער תוכו רצוף תפילה. אפילו אנשים שכבר מחקו ב"סידור" של חיייהם המודעים את ענין התפילה, מתפללים שלא מדעת. עצם המאמץ לשכך את הכאב בכוח הרצון, למעטו ככל האפשר, הוא מפעל של דחילו ורחימו. יש כופרים מדעת בכוחות הנאצלים ונמשכים אליהם ועל ידיהם שלא מדעת. דוסטויבסקי, למשל, מעיד על עצמו שהיה מצפה למיחושי השיניים, שהעניקו לו השראה לכתיבה. וגם מי שאין עיסוקו בדברים שביצירה נכנס על ידי מיחושיו לתחום השבת.

מהי שבת? נשמה יתירה, עורף חיוניות, תוספת של פעילות רוחנית, התקרבות בלב ובנפש, ולא רק במכשירי החולין החיצוניים, למקורות החיים, האונה כפולה ומכופלת למעינות בראשית, התחברות עם הקדמון.

הצער קדמון הוא. אף השבת היא זכר למעשי-בראשית וראשית חדשה. היסורים ממרקים. לכן הם מחדשים על הנפש מעשי-בראשית. הכאב הוא טיול לאין-סוף. תענוג מתמיד אינו תענוג, אך צער מתמיד הוא צער. התענוג חד-גוון. הצער רב-פנים. לכן נלך מפעם לפעם בתוך הצער והסבל לקבל פני שבת מלכתא. אף חבלי המשיח הם מיסודם של השבת ושל העולם הבא. המשיח עדיין לא בא, אלא תמיד מהלך ובא, ואף על פי שיתמהמה נחכה לו. ביאת המשיח היא תפילה אריכתא, ערב-שבת שאין לו קץ.